

„mi dolgunk a világon?” kérdését firtatták, és akik szavaikat tetteikkel hitelesítették az utókor szemében. Ezen a ponton boltozódik egységes egészzé a kötet, és lesz érthetővé, sőt már-már az egyetlen lehetséges választássá a cím, *A hazudni büszke író*. Ez eredetileg Kazinczy Ferenc megállapítása volt a harag és részrehajlás nélküli történetíróról, Tacitusról, de vonatkoztatható a tanulmánykötet főszereplőire, sőt tekinthető akár ars poeticának is a XX. század vég felelős tollforgatói számára.

Lukácsynak nincsenek illúziói, ami a szaktudományt és a szaktudományok a művelt közvéleményre gyakorolt hatását illeti. Kesernyés megjegyzései – például arról, hogy Petőfit olvasni kellene, kommentárok nélkül akár (1973; 291.), vagy hogy a „legnagyobb magyar”-nak teljes naplószóvege ma sincs meg magyarul (1979; 63.) – változatlanul érvényesek. Holott tanulmányainak hivatkozási indexe igen magas; kivált, ha ezt, a „lány” tudományok körében ritkábban használatos értékelési

módszert súlyozva használjuk, azaz azt is megnézzük, kik és milyen vállalkozások keretében hivatkoztak eredményeire. A *Czillei és a Hunyadiak* című Vörösmarty-dráma IV. felvonásában felismert Tacitus-mondatot Oltványi Ambrus hasznosíthatta a kritikai kiadásban, a szerkesztő Vajda Péterről és az 1848-as sajtóról írottakat Kosáry Domokos használta fel a sajtótörténet I. és II/I. kötetében. S hogy a jelenleg is folyó munkálatokat szintén említsük, amelyek számára kézikönyv lehet a szóban forgó kötet: az Erdélyi Tár további kiadása, kritikátörténet, Petőfi kritikai kiadás...

Témáiról a szerző így nyilatkozik, *Néhány megjegyzés* című utószavának zárómondatában: „Kiválasztásukban vonzalmaim vezettek, feladatokat nem vállaltam.” Egyet mégis, a legnehezebbet és a legszebbet: a magyar irodalom aranykorának mindenki számára érthető, de „nem középiskolás fokon” művelt, jobb megismertetését.

Kerényi Ferenc

„A DUNÁNÁL”

Tanulmányok József Attiláról. Szerkesztette Tasi József. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1995. 252 l.

Az irodalomkutatás: közös ihlet – alkalmazhatjuk József Attila esztétikai jellegű nemzet-fogalmát szűkebb szakmánkra –, hiszen egy írói-költői életmű teljes megismeréséhez a művészi teremtőfolyamat rekonstruálásán keresztül vezet az út.

József Attila kimeríthetetlenül gazdag és sokrétegű költészete mind ez ideig ellenállt az irodalomtörténészek kollektív birtokbavételi törekvéseinek, noha könyvtárnyi szakirodalma van már az életmű egészét és részleteit új és még újabb nézőpontból elemző, lényegközelítő kísérleteknek. Túl sok mesterséges akadály, szellemkorlátozó tabu nehezítette az elmúlt negyven év-

ben a közösen eszmélkedő – s egymás részeredményeire építő – József Attila-kutatók munkáját. Ez az oka, hogy több mint fél évszázaddal a költő halála után még mindig nem sikerült szerves egységben látni – s értő módon „újratementeni”, interpretálni – e rendkívüli lírai-gondolkodói életművet.

A „magyarázó elv” – József Attila bejegyzésének bizonygatása minden olyan esetben, amikor a kutatás megtorpant a feloldhatatlannak tűnő ellentmondások láttán – csak elodázta a tisztázás lehetőségét. A József Attila-i líra szigorú logikája azonban mind kényszerítőbb erővel sarkallta az irodalmárokat, hogy e logika működtetőjét ma-

gát megismerjék. Ezért kerültek néhány évvel ezelőtt átmenetileg a kutatás középpontjába a költő személyiségére vonatkozó pszichológiai vizsgálatok, amelyek során azokat az intim, magánemberi dokumentumokat (pszichoanalitikus följegyzéseket, leveleket) is beemelték a filológiai bizonyítékok tárházába, amelyeknek pusztá publikálása is megosztotta annak idején a szakmai közvéleményt. Mégis, úgy látszik, ez a sokat kárhoztatott lépés kellett ahhoz, hogy a József Attila-recepció történetében is fölszillan hasson végre a szintézis reménye.

Több mint jelképes, már-már sorszerű véletlennek tűnik, hogy csaknem hatvan évi világban-bolyongás után akkor került haza József Attila *A Dunánál* című, történelmi megbékélésre biztató versének kézírata, amikor a politikai rendszerváltást követő szellemi térképátrajzolási program lendületében egyesek megkérdőjelezték „a pártállam dédelgetett költőjének” korszakalkotó irodalmi jelentőségét, s revíziót követeltek. Az „újraértékelésre” egy háromnapos József Attila-emlékülés keretében, 1994 tavaszán, a Petőfi Irodalmi Múzeumban került sor. Túl azon az örvendetes tényen, hogy a forró hangulatú tudományos ülészak egyúttal József Attila melletti spontán és tömeges szimpátia-tüntetésnek bizonyult, egyszerűen mind az eddig elaprózódott s most közös mederbe terelődő kutatók jellegzetes irányváltását is jelezte.

József Attila kilencvenedik születésnapjára könyvalakban is megjelentek az egy évvel korábban elhangzott előadások és emlékezések. A folyamatosság és a belső megújulás jelei egyszerre követhetők nyomon a metaforikus értelmű „*A Dunánál*” című tanulmánykötetben. A kutatásaikról számat adó irodalmárok személy szerint nem fordítottak hátat önmaguknak, továbbra is az őket régóta izgató kisebb-nagyobb résztémákkal foglalkoznak, de

szemléletük tágasabbá, rugalmasabbá vált – így aztán az egymást követő értekezésekben fölfedezhető eszmei találkozási pontok, egymásra rímelő megállapítások azt a benyomást keltik, mintha tudatosan összehangolt teamworka eredményét tennék közzé. Tisztázódni kezd mindaz, ami pedig „zavarosnak” tűnt ebben a versbeli időszimbólumhoz hasonlóan „bölcs és nagy” költészetben.

Két jellegzetes kutatói attitűd figyelhető meg a kötet tanulmányaiban: a hagyományos leíró és a kérdező, hipotéziseket felállító, radikálisan új válaszokhoz elvezető módszer. Mindkettő jogosult. Nemcsak azért, mert a metódus megválasztása döntően tudattalan folyamat, lévén a stílus alkati kérdés; sokkal inkább azért, mert a kétféle közelítési mód kiegészíti egymást: a tényfeltáró munka mintegy „nyersanyaggal” látja el az „egészenben gondolkodó”, lényegi következtetésekig eljutó összegzőket.

Téved, aki azt hiszi, hogy ötvennyolc évvel a halála után már nem lehet új adatokat földeríteni József Attiláról. Tasi József – az ülészak szervezője s a kötet szerkesztője – rendkívül alapos nyomozási jelentést adott közre, melynek alapján József Attila és a Bartha Miklós Társaság kapcsolata 1928–1930 között szinte naprakészen követhető. (Kutatásának telejs anyaga azóta könyv alakban is megjelent.) Termékeny nézőpontnak bizonyult N. Horváth Béla vizsgálódási iránya is, ahonnan József Attila és a népi írók kapcsolatát vette szemügyre. Liberális oldalról is érdekes – és további kutatásra érdemes – téma a költő és kortársai viszonya; ezt Agárdi Péter egyszerre bizonyította és jelezte adat- és ötletgazdag tanulmányában.

Irodalomról lévén szó, a kortársak egymásra gyakorolt szellemi hatása személyes kapcsolatainknál is fontosabb lehet. Olykor előfordul, hogy – életrajzi

dokumentumok hiányában – a művekből következtethetünk két alkotó barátságára. Botka Ferenc fölfedezte például, hogy Déry Tibor *Szentől szembe* című kistrilógiájában Germon, a „neuraszténias forradalmár” alakját József Attiláról mintázta – tehát a regénybeli alterego jellemzését szolgáló gondolatokban a költő 1933-ban vallott nézeteire ismerhetünk... Ferenczi László a József Attilával „egy húron pendülő” hazai és külföldi költőtársak rokon-indítatású, hasonló hangütésű műveiből közölt néhány érdekes példát, kiemelve egyúttal egy nemzetközi érvényű jelenséget: a „plebejus anya” bevonulását a költészetbe a két világháború között.

A versek mikrovilágában tájékozódó kutatók közül Szigeti Lajos Sándor a négy őselem – a föld, a levegő, a víz és a tűz – motívumait elemezve a menekülés- és teremtésmítosz jelenlétére következtetett József Attila költői életművében, kimutatva az archetípusok lélektanilag motivált jelentésváltozásait is. Tamás Attila az „Úr” és az „Úr” égi szimbolikája alapján József Attila világlátásának átalakulását követte nyomom. Érdekes és valószínű a föltevése, miszerint a „hitetlen hívő” ambivalens isten-élményének szellemi forrását a buddhizmus „toleráns” vallásában érdekes keresnünk.

A motívumok elemzése, a költői korszakok és szenvedés-stációk számbavétele észrevétlenül vezet át a gondolati szintézis igényével íródott tanulmányokhoz. S minél régebben foglalkozik egy József Attila-kutató e sok helyütt még mindig talányos költészettel, annál inkább szükségét érzi, hogy felülvizsgálja tegnapi nézeteit. Ezt tette Bori Imre, újraolvasva 1962-ben írt dolgozatát József Attila és az egzisztencializmus viszonyáról, s fenntartotta akkori véleményét, mely szerint a költő útja a „nincsen”-től a „semmi”-ig vezet, változatlanul a *Reménytelenül* című versben fedezve föl a korszakhatárt.

Nem vonta vissza korábbi állításait Szabolcsi Miklós sem, aki folytatásos monográfiája negyedik kötetében József Attila és az illegális kommunista párt kapcsolatának kezdeti időszakát dolgozta fel. „Belépése körülményeit, annak bizonyítékait egy munkaközösség az én nevemmel jelzett cikkben ismertette, – nincs okom, nincs bizonyítékom az erre vonatkozólag ott leírtakon változtatni” – indokolta. Fölnyitott viszont néhány lezártnak vélt dossziét, hogy beavasson a monográfiáról műhelygondjaiba. Szántó Judit, a Párt, a pszichoanalitikus kezelés kezdete – mind megannyi „kényes” és vitatott téma, melyeknek tisztázásához szerinte a filológiai adatok nyújthatnak elsősorban hitelt érdemlő segítséget.

Az önkritika, az önkorrekció igénye nemcsak az egyes kutatói életművek érvényessége szempontjából szükséges készlet; az irodalomtörténet-írás egésze is rászorul, hogy leszámoljon a közelmúltban követett, átpolitizált értékrend torzulásaival. Németh G. Béla szellemtörténeti alapozású összehasonlító vizsgálata során az előző kultúrpolitikai korszak kritikájára vállalkozott, kimutatva a magyar irodalom úgynevezett „fővonalaként” számon tartott Petőfi–Ady–József Attila triász életművének egymástól eredendően különböző természetét.

Tematikailag ide kapcsolódik a kötetzáró tanulmány problematikája is: hogyan tanítsuk József Attilát 1994-ben? A kérdést „középiszkolás fokon” értelmezve, az elmúlt tíz esztendő magyartanítási tapasztalatai alapján Fenyő D. György úgy vélekedett: „az irodalom továbbra is politizál, a politika továbbra is szeretné irányítani az irodalmat”. Nos, hogy ez a jelenség mennyire kormánypárt-függő, csak négyévenkénti helyzetelemzéssel lesz eldönthető. Addig azonban még sok víz folyik le a Dunán...

A változó időben követendő kutatói magatartást állandó értékek mentén lehet kijelölni. A Szabolcsi Miklós szorgalmazta filológiai hűség az egyik járható út. Néha azonban – különösen ha verselmzésre vállalkozunk –, el kell szakadni a szigorúan vett életrajziságtól, még az olyan híresen „őszinte” költő esetében is, mint József Attila. Szőke György figyelmeztetett arra, hogy a költő „emlékező” verseiben a biográfiai adatokon túl a teremtet fantázia működését, „múlt és jelen állandó, vibráló ambivalenciáját” is látni kell, hiszen az emlékidézés az álomhoz hasonló, csak részben tudatos folyamat, mely nemcsak dokumentál, hanem vágyteljesítő funkciót is betölt.

Személyes kutatói motivációk – s ezek kapcsán a szakma egészét érintő reflexiók – is megfogalmazódtak az emlékülésen felolvasott előadásokban, melyek a kötetbe bekerültek. Beney Zsuzsa megindítóan pontos és érzékeny esszéjében József Attila halálköltészetének művságját fedezte föl a Flóra-versek címzettjében, megmagyarázva, miért idegenkedhettek eddig a kutatók ezektől a klasszicista nyugalomú, szenvedélytelenül izzó szerelmesversektől. Véleménye szerint a költő énazonosságának itt tapasztalható hiánya, a közeledő skizofrénia fenyegető jele hathatott riasztóan az azonosulásra kész, de pszichológiai fogódzót nem lelő verselemzőkre.

Hasonló, befogadáslélektani nehézségre vezetett vissza a legifjabb kutató-nemzedéket képviselő Janzer Frigyes a József Attila-szakerőltetés egyoldalúságát, amikor a költő verseiben egyidejűleg alkalmazott, ellentétes előjelű motívumok jelenlétét tudatosította. Táblázatot is közölt a kései korszak általa tipizált, háromféle versvonulatba sorolt, önellentmondásokat tartalmazó motívumairól, megjegyezve: „mindez nem hiányossága, hanem éppen egyik legfontosabb erénye és újdonsága ennek a költészetnek”.

A József Attila-i életmű belső ellentmondásai alkotáslélektani megközelítésből is érdekes fölfedezésekhez vezeték a kutatókat. Tverdota György, akit 1987 óta folyamatosan izgat az a megmagyarázhatatlan tény, hogy a *Szabadötletek jegyzékének* szerzője „kategorikusan kétségbevonja az olyan szövegek létjogosultságát, mint amilyen a történetfilozófiai óda”, s hogy „a két szövegtípus egymást a földig rombolja” – az egyidejűleg keletkezett két írás összehasonlító elemzésével kétféle műltszemlélet párhuzamos működésére derített fényt. Míg a tudatosan megkomponált *A Dunánál* című vers emlékezés-konceptiója Bergson pozitív, előremutató, kollektív tapasztalat-közvetítő felfogását tükrözi, addig a pszichoanalitikus jegyzetek a személyes, negatív színezetű gyermekkori élményeket tudatosító freudi emlékezőstípus jellegzetességeit mutatják.

Miklós Tamás a szigorú logikájú költői életmű „vállalt következetlenségeit” érte tetten a megmaradás, a túlélés esélyét fölillantó, szeretetet, ironiát, megbocsátást sugalló József Attila-versekben (*Magad emésztd, A kövezetten, A szigeten, Nyári délután, Díványon fekszem, Iszonyat, Altató, Március, A Dunánál, A hullámok lágy tánca, Világosítsd föl*, továbbá az *Eszmélet* elvetett előzményei). Ezekben a versekben József Attila „megkülönbözteti a személyes létezés és a világállapot szintjét”, ám hiába feszítik szét e költemények az „intellektuális világvége” halálos következetességű logikáját, „végül is nem bizonyultak kellő ellensúlynak”, hogy életben tartó alternatívát kínáljanak a sorsát beteljesítő költő számára.

Szívós Mihály a József Attila-i életműben búvópatakszerűen eltűnő-fölbukkanó etika nyomait kutatva kimutatta, hogy „az életmű fókuszában”: az *Eszmélet* című versben a bölcséleti művekben következetesen végigvitt alany-tárgy kategóriapár is jelen van;

ennek segítségével juthatott túl a költő marxista gondolkodói válságán, mely a külső elvárás és a belső meggyőződés ellentétes parancsai miatt következett be: befelé vitatta, kifelé védte az elméletet. Az *Eszméletben* viszont a személyes lelki ellentmondásból „az erkölcsi tudat egyfajta fenomenológiáját”, egyedülálló etikai szintézist alkotott.

Sajnos, kirí a kötetből a Párizsban élő és alkotó vizuális költő, Nagy Pál értetlen, egyoldalú, tájékozatlanságot és értékzavart tükröző írása, melyben a modernséget kéri számon a – szerinte – fejlődésében megrekedt, kevéssé kísérletező-újító József Attilán. Igaz, az 1936. évi *Szabad-ötletek jegyzékének* teljes szövegét alkalmasnak találja arra, hogy „a magyar radikális avantgárd nagyszerű és gazdag hagyományába” illessze, néhány verstöredék társaságában, s labirintus formájú képvers-sorozatban örökítse meg a pszichoanalitikus ihletésű költői ötletfűzért. Ugyanakkor József Attila 1931-es keltezésű (!), dogmatikus érvrendszerű Kassák-kritikájával „bizonyítja be”: a költőt pártos szemlélete tette alkalmatlanná, hogy valóban modern alkotó lehessen...

Nos, talán szerencsésebb lett volna ezt a szubjektív hangvételű értekezést a kötetzáró *Vallomások József Attiláról* című fejezetben közölni, Balla Zsófia, Esterházy Péter, Faludy György, Gömöri György, Gyurkovics Tibor, Petri György, Tornai József – igaz, egytől egyig hódoló, hitvalló – emlékezései között. A kötet szerkesztő azonban a jelek szerint az ellenpont szerepét szánta a József Attila-kutatás (és oktatás) ered-

ményeit (és a tananyagot) nyilván nem ismerő, távol élő költő számára.

Nagy Pál szövege után ugyanis Bókey Antal szemantikai megközelítésű, lenyűgözően logikus tanulmánya következik, melyben a tudós minden kétséget kizáróan bebizonyítja, hogy József Attila már *A hetedik* című versében olyan – ma posztmodernnek nevezhető – poétikai módszerrel kísérletezett, mely teljesen kifejelett változatában a *Szabad-ötletek jegyzékében* öltött testet. „Ebben az írásban éppen az a nyelvi, allegorizáló kontextus válik bizonytalanná, amely *A hetedik* esetében még jelen volt. [...] A *Szabad-ötletek* teljesen szubjektivizálódik, a költő úgy érzi, hogy ő maga nem tudja elolvasni saját léte szövegét, és nem tehet mást, mint megfelelő olvasót keres. Ez az olvasó a *Szabad-ötletek* megfejtője, a felszínen a pszichoanalitikus, Gyömrői, a mélyben viszont az, akit az analitikus az indulat-áttételben helyettesít: a mama. Az olvasat pontos minősége is kidolgozódik a *Szabad-ötletekben*: az olvasás nem más, mint a szeretet. A szeretet az a temporalizáló, allegorizáló viszony, amely ugyan lényegünket sosem adja meg véglegesen, de folyamatos olvasatként értelemhez juttatja életünket.”

Mit lehet ehhez hozzátenni? Talán csak annyit, hogy ilyen revelatív erejű közelítési kísérletek után már tényleg nem lehet messze a közös ihlet működésének csúcsteljesítménye: József Attila életének és művének *teljes*, újraélt és újraalkotott – ha nem is bibliája, de – monográfiája.

Valachi Anna

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: OTTLIK GÉZA

Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994. 188 l. + 30 fénykép

A portrémonográfia (mondhatnók jelentésszükítő előtag nélkül is: a *monográfia*) változatlanul életképes vállalkozás – e tanulmányt szűrhetjük le első-

ül Szegedy-Maszák Mihály könyvének olvasán. A mai értelemben vett műfaj immár a 18. század óta létezik, s hűtükre volt mindenkor a szaktudomány